

Boris Gombač

NACIONALNO IN SOCIALNO VPRAŠANJE V TRSTU 1902—1914

Trst je ob prelomu devetnajstega v dvajseto stoletje s svojim neposrednim zaledjem posebej funkcijo predstavnika in propagatorja gospodarskih interesov celotne avstroogrške monarhije. Vlogo »okna v svet« večine podonavskih ozemelj je Trst dodobra asimiliral v vseh ekonomskih, etničnih in kulturnih eksplikacijah. Pogojeval ga je kapitalistični način produkcije, ki je bil povezan z močnimi privilegiji, ki jih je država v senci dvoglavega orla podeljevala svojemu »neposredno-državnemu mestu«. Že po svoji geopolitični legi je za Trst bila vedno značilna neka posredovalna vloga v prostoru med Alpami in Jadrantom in to na področju gospodarstva, kulture in drugih dobrin.¹ Srednjeevropska miselnost je pomenila za Trst le povezavo s svojim zaledjem. Za habsburško državo pa je bil Trst že dolgo naravno izhodišče na Jadrant in predstraža politične ekspanzije na Jug.² Vsa kozmopolitska družba, ki si je Trst izbrala kot stalno bivališče, se je oblikovala na ekonomski platformi kapitalističnega tipa, z določenimi svoboščinami liberalnega idejnega sveta, kjer so bile pravica tiska in združevanja le nekako normirane in urejene.³ Zaradi uveljavljenega kapitalističnega načina produkcije pogojujejo tržaško družbo mehanizmi in logika profita, ki izbira ali zavrača v omejenem smislu lastnih potreb oblasti. Od polovice prejšnjega stoletja opažamo torej izredno poudarjeno rast razredne strukture tržaške družbe sploh. Le-ta se je trdno usidrala v realnost avstrijske države, predvsem zaradi dveh temeljnih privilegijev, ki sta bila Trstu podeljena v lastnosti »neposredno-državnega mesta«. Mislimo na gospodarski privilegij, ki ga je Trst užival kot tranzitno tržišče za večmilijonski avstrijski prostor, ter na politični privilegij nadvlade manjšine nad večino v tržaškem magistratu, ki je bil v nekaterih kompetencah že kar država v državi. Kot mesto, ki se je razraslo v logiki kapitalističnega družbenega razvoja finančnega in trgoveškega kapitala, se je Trst v vsej svoji poudarjeni insularnosti omejeval in ograjeval od bližnje okolice in ni nikdar občutil potrebe po širših povezavah z agrarno stvarnostjo lastnega neposrednega zaledja. Vso to odmaknjenost poudarjajo še železniške in pomorske prometne povezave, ki ustvarjajo umetno oddaljenost mesta od svojega neposrednega zaledja. Ob prehodu iz 19. v 20. stoletje postaja Trst:

¹ H. Matis, *Österreichs Wirtschaft 1848—1913*, Berlin 1972, 390.

² A. Agnelli, *La genesi dell'idea di Mitteleuropa*, Milano, 1971, str. 104—108.

³ G. Negrelli, *Al di qua del mito*, 1978, str. 121.

- a) vse večje trgovsko in industrijsko središče v svoji produktivni sferi,
- b) v svojih zunanjih kulturnih eksplikacijah nastopa kot večnarodnostno mesto z izrazito italijansko nadvlado,
- c) liberalno mesto v vseh izraznih komponentah vodilnega razreda.

Mesto je torej s svojimi 230 000 prebivalci eden poglobitvinih urbanih centrov monarhije, rezultat habsburške državne politike, ki v svojih izbirah favorizira velike nadnacionalne in industrijske monopole. Kot kronološko usmeritev za pospešeni gospodarski razvoj Trsta so pomembne naslednje letnice:

Leta 1857 je Južna železnica povezala Trst s svojim zaledjem in s centri politične ter gospodarske moči.

V leto 1891 spada ukinitve carinskih olajšav proste cone, kar povzroča upadanje nekaterih dejavnosti in pospeševanje drugih, predvsem tistih, ki imajo svojo usmeritev v industrijskem, še posebej ladjedelniškem sektorju. Leta 1901 se je Industrijski svet na Dunaju odločil za vse večji infrastrukturni razvoj mesta. Izgradnja novega pristanišča in turske železnice postane imperativ za vključitev Trsta v gospodarstvo vedno širšega geografskega zaledja.

Leta 1913 novi objekti že eksplicirajo svojo funkcijo, saj je Trst postal bistveni element usmeritve habsburške gospodarske politike.⁴

Že skoraj eno stoletje se obravnavanje nacionalnega vprašanja v Trstu — iz različnih zornih kotov in iz različnih vidikov — postavlja kot dominantno vprašanje tržaške politične zgodovine. Od raznih Tamarov, Albertijev in Tímeusov do današnjih dni, ko Cecovini v knjižni obliki pošilja svoj »Poziv Tržačanom«, se torej vrsti literatura, ki vse svoje napore centralizira prav na obsesivnih vprašanjih nacionalne pripadnosti Trsta.⁵ Tovrstna obravnava in tako gledanje na zgodovino predstavlja le oženje historičnih vsestranskih resničnosti in utesnjevanje le-teh v ozke kalupe apriorističnih tez. Le širjenje obzorij izven utesnenih modelov lahko končno prispeva nov pogled v realno zgodovinsko osvetlitev tako bistvenih mehanizmov nekega razvoja, kot širših dogajanj. Le objektivni sintetični pregled ideološke prisotnosti — od socialnega do nacionalnega — nam bo omogočil, da bomo spoznali vse politične in gospodarske implikacije, ki so, v širšem časovnem okviru, ustvarjale tržaško zgodovino v zadnjem prelomnem obdobju pred prvo svetovno vojno. Zato jo moramo obravnavati v okvirih in v ambientu, v katerih se je dejansko razvijala, torej v političnem, socialnem in gospodarskem kontekstu habsburške monarhije. Opravititi je treba s tisto stereotipno predstavo, s tisto tradicionalno interpretacijo tržaške preteklosti, ki je to mesto ob Jadranu zmitizirano postavljala v okvire t. i. »specialne preteklosti« in jo defimirala celo kot »tisto mesto, ki je po petih stoletjih tuje nadvlade obdržalo italijanski nacionalni značaj, združeno in enotno pod zvonikom sv. Justa, uperjeno v obrambo lastne duhovne in politične avtonomije«!⁶

⁴ M. Cattaruzza, *La formazione del proletariato urbano*, Torino 1979, str. 5—40.

⁵ A. Tamaro, *Storia di Trieste*, Roma 1924. M. Alberti, *Trieste*, Torino 1915. F. Tímeus, *Trieste*, Roma 1914, Trieste 1966. M. Cecovini, *Del patriottismo di Trieste*, Milano 1968.

⁶ G. Negrelli, *Dal municipalismo all'irredentismo: appunti per una storia dell'idea autonomistica a Trieste*, *Rassegna storica del risorgimento*, a. LVII, fasc. III, luglio-settembre 1970.

Ob vsem tem ne smemo mimo splošnih okvirov vprašanja, kaj je bil in kaj še danes pomeni nacionalizem, če ga uokvirimo v sklop določene zgodovinske in socialne danosti, saj segajo okviri tega fenomena v čas, ko so se ljudske množice pojavile na političnem odru. Nacionalizem se je rodil tudi kot posledica tistih družbenih preobratov, ki so pomenili konec predhodnega socialnega statusa mas, ko so se torej podrli vsi faktorji ideološke kohezivnosti. Prav zato moramo — od splošnega h konkretnemu — za globlje razumevanje celotnega obdobja poseči po študiju in obravnavi ideologije in kulture tistih slojev — od vladajočih do brezpravnih — ki so tako ali drugače bili prisotni v tržaškem političnem kalejdoskopu. Govoriti moramo torej o:

1. italijanskih liberalnih nacionalistih,
2. slovenski meščanski sferi,
3. proletariatu in vseh njegovih izraznih oblikah.

Ob tem študiju se je treba izogibati vsakršnim shematskim vizijam socialne dinamike dogodkov. Treba je opraviti z miti, ki so tako dolgo uokvirjali tržaško zgodovino pisje ter odkriti stvarne mehanizme oblasti, ki so dejansko urejevali in usklajevali tržaški politični vsakdan. Z novimi pristopi in metodami, izven širših posploševanj, je treba znova v okvir zgodovine vključevati dogodke, ki so se vrstili od preloma stoletij do prve svetovne vojne, okvir, ki naj bi bil širši in bolj razčlenjen. Vprašati se moramo, kaj vse je tematika, ki se je vrtela okrog nacionalizma pomenila v obravnavanem času. Ali je bil to le fenomen, ki je neločljivo povezan z nesorazmernim razvojem kapitalizma v Trstu, mestu ki je imel neizbrisne značilnosti središča, kjer sta se srečevali dve različni narodnosti, dve različni kulturi in dve različni koncepciji političnega življenja?⁷

Če osredotočimo našo pozornost v nacionalizem, ki se je razvil v tako specifični tržaški situaciji, ga lahko definiramo tudi kot izraz političnega formiranja dveh meščanstev (slovenskega in italijanskega) v določenem zgodovinskem trenutku, ko se je tematika okrog parole »nacionalne obrambe« povzpela najvišje na piedestal političnega trenutka, in je bila torej izrazni element dveh različnih političnih stvarnosti, to je:

- italijanske, pri ohranjanju municipalne oblasti in
- slovenske pri izpodbijanju te oblasti.

Ob vsemu moramo tudi ugotoviti, da se je pojav italijanskega nacionalizma izredno globoko zaril v globine socialne zavesti tržaškega prebivalstva, saj se je ta fenomen neprestano travmatično pojavljal v vseh prelomnih situacijah od 19. stoletja do današnjih dni, ko dnevno lahko beležimo, kako globoko in s kakšnim konsenzom se je ta izkrivljeni pojav vgnezdil v kulturno-ideološko sfero tržaškega meščanstva. Kje so torej korenine teh mehanizmov, ki so v različnih časih in ob različnih ideologijah preživeli široka časovna območja?⁸

Če preletimo nekatere zgodovinske etape razvoja tržaške zgodovine, lahko ugotovimo, da je v 60. letih prejšnjega stoletja tržaško meščanstvo kazalo še vse značilnosti bolj preliberalne kot liberalne družbe. Tržaški meščanski sloj je nastajal in se formiral v okviru širšega zgodovinskega procesa modernizacije in demokratizacije državnega aparata dvojne monarhije, v okviru tistega pro-

⁷ A. Vivante. *Irredentismo adriatico*. Firenze 1912.

⁸ E. Hobsbawm, *I rivoluzionari*, Torino 1976. str. 351.

cesa, ki spada v sklop političnih dogodkov pomladi narodov.⁹ Ta razred, združen v emanaciji italijanske nacionalno-liberalne stranke je obdržal v svojih rokah vse vzvode oblasti v okvirih krajevne administracije vse do leta 1914. Svojo oblast je liberalno-nacionalna vodilna struktura gradila predvsem na anahronističnem *volilnem redu* in na mestnem statutu iz leta 1850. Ta volilni red, ki je slonel na sistemu volilnih kurij, je v Trstu obveljal tudi po letu 1907, ko se je inštitucija splošne volilne pravice uveljavila skoraj v celotni Avstro-ogrski. Omogočal je, da so volitve občinskih predstavnikov ohranile izrazito razredno-nacionalno privilegiran značaj.¹⁰ V imenu nekih neodtujljivih avtonomističnih pravic »svobodnega tržaškega magistrata« je liberalno-nacionalna stranka vseskozi odbijala vsak poskus volilne reforme na lokalni ravni, saj bi ob širjenju volilnega telesa ireverzibilno izgubila oblast v tržaškem magistratu in v tržaškem političnem življenju. Prav ohranjanje anahronističnih oblik juridičnega statusa, tistih oblik torej, ki so bile značilne za preteklo emporialno obdobje, so omogočale, da so se v vsem predvojnem času perpetuirale, na ravni obeh lokalnih uprav, zapoznele oblike volilnega predstavništva, ki sploh niso več ustrezale novim odnosom moči, novi razredni in socialni realnosti mesta samega. Liberalno-nacionalni vodilni sloj je skorajda avtonomno upravljal z enim izmed največjih mest v avstrijskem cesarstvu ob tem, da je bila njegova realna elektivna baza izredno ozka in omejena na elitne kroge tržaškega meščanstva in da so bili pri upravljanju odsotni vsi brezpravni razredi in sloji.¹¹

Korenine nadvlade liberalnih nacionalistov v mestnem življenju segajo v celoten razvoj političnih institucij zadnjih petdesetih let 19. stoletja. Konsenz, ki ga vodilna struktura išče pri višjih in pri srednjih slojih tržaškega meščanstva, izhaja iz globljih subjektivnih in objektivnih korenin tržaškega avtonomizma in partikularizma, ki je temeljil na zgodovinskem pravu, na privilegiranem odnosu s Habsburžani, ter je težil po poudarjanju geografsko-teritorialnih enot (Länder) in po opuščanju nacionalnih enot (Völker). Celotna tipologija tržaškega avtonomizma se vklaplja v odnose med periferijo in centrom, v poudarjanju lastne mestne in nacionalne »partikularnosti«, kar je vzbujalo močne kohezivne tokove italijanske narodnosti nad drugimi kozmopolitskimi izrazi večnacionalne buržoazije.¹² Vsi sektorji tržaškega finančnega in trgovskega meščanstva so se vseskozi složno borili zoper vsak pojav centralizma, ker so v njem odkrivali frontalni napad na lastne interese na lokalni ravni in na ravni njihovega prodora v srednjeevropski prostor. In prav to meščanstvo je postavljalo zahtevo po vse večji politični avtonomiji mesta v relaciji do Dunaja. Vodilni sloj je branil hkrati lastno gospodarsko prosperiteto in lastno nacionalno identiteto. Težnja k tako poudarjenemu avtonomizmu vodilnih tržaških slojev izhaja seveda iz gospodarskih zahtev produkcijskega značaja, ampak tudi iz iskanja neke splošne kulturne identitete, ki je večnarodnostna buržoazija ni imela. Rojeva se torej pojem partikularnosti, ki sloni na neki na novo odkriti

⁹ C. Schiffrer, *Il problema di Trieste*, Trieste 1954, str. 15—20.

¹⁰ V. Melik, *Volitve na Slovenskem*, Ljubljana 1965, str. 248.

¹¹ C. Colummi, *Ideologia, cultura e consenso nella Trieste del secondo Ottocento*, *Qualestoria*, št. 3, 1981, leto IX, str. 14.

¹² G. Negrelli, *Al di qua del mito*, op. cit., str. 172.

»tržaški narodnosti«, ki jo oplajata tako kulturna kot politična komponenta in ki je sad socialnih kategorij miselnosti merkantilne buržoazije.¹³

Vse bolj spremenjeni gospodarski in socialni pogoji v bližini preloma stoletja potiskajo avtonomizem na stranski tir. V primežu med epohalnimi ekonomskimi spremembami ter med vse močnejšim prodorom slovenskega sveta se vodilnemu hegemonškemu sloju tržaškega meščanstva odpira vprašanje, kako še naprej združevati okrog sebe konsenz srednjih slojev in ohranitve politične nadoblasti v mestu. V ta namen so italijanski liberalni nacionalisti sklenili, da nerazdružljivo povežejo idejo o avtonomizmu z idejo o neodtujljivih nacionalnih pravicah italijanskega meščanstva. V ta namen vzpodbujajo dokaj razširjeno idejo o preteči nevarnosti slovenskega sveta.¹⁴ Notranja fronta izkazuje svojo homogenost pred barbarstvom, ki je že kar fizično občutljiv na pragu samega mesta, grožnja, ki povsem ustreza razrednim privilegijem slojev visoke finance in kapitala. Ta tržaški sloj in njegova vodilna liberalno-nacionalna politična emanacija sta v okviru izrazitega prostozidarstva in visokih finančnih krogov uspela ustvariti v mestu homogeno obrambno fronto pred namišljenimi, predvsem pa pred realnimi strahovi izpodkopavanja lastne oblasti. Temu sloju je s sakralizacijo različnih mitov od avtonomizma do nacionalne obrambe uspelo hegemonizirati na lastnih političnih in kulturnih stališčih vse srednje in višje meščanske sloje v Trstu.¹⁵ V svojih kulturnih eksplikacijah se je temu sloju posrečilo, da je združil najbolj razširjeno ljudsko miselnost in pričakovanja. Uspelo mu je skoncentrirati na svoji politični liniji, obhajajoč realne konflikte — širše plasti mestnega prebivalstva, kjer se motivi: a) nadvlade mesta nad zaledjem, b) višje italijanske kulture, c) dominantnosti italijanske kulture itd., vseskozi ponavljajo, saj je dominantni sloj spoznal, da se je v procesu socialnih sprememb v novem stoletju spremenilo to, da se vse večje mase prebivalstva vključujejo v politično in narodnostno bitko.¹⁶ Dviganje nacionalnih tematik na stopnjo splošnega imperativa, postane glavno politično vodilo tržaških liberalnih nacionalistov. Okrog njihovih političnih programov, kjer so se teme politične konfrontacije gibale v okvirih nacionalne nestrpnosti, torej na programih, ki niso bili bistveni za življenjski standard in niso spadali ne v socialno ne v kulturno sfero, okrog takih političnih programov torej, so se združevali dokaj heterogeni sloji tržaškega prebivalstva, ki jih je politika liberalnih nacionalistov držala vseskozi v neki idealni napetosti pred nevarnostjo slovenske invazije na eni in dunajsko nadvlado na drugi strani.¹⁷ Vsa ta politika, ki jo lahko sintetiziramo pod geslom »nacionalna obramba«, je globoko zarezala v zavest tržaškega prebivalstva, ter ustvarila sediment mnenj, miselnosti in prepričanj, kar je vse ustvarjalo kulturo nekega mesta, ideološko podrast, ki je začuda preživela pretrese raznih kronološko difrenciranih obdobj in se je v bistvu ohranila do današnjih dni.

¹³ A. Vivante, op. cit., str. 157.

¹⁴ C. Schiffrer, *Le origini dell' iredentismo*, Udine 1937, str. 56.

¹⁵ G. Negrelli, op. cit., str. 130—150.

¹⁶ M. Cattaruzza, *Italiani e Sloveni nell'ultimo scorcio della Trieste absburgica*, *Qualestoria*, Leto VI, št. 2, 1978, str. 5—13.

¹⁷ C. Schiffrer- *L'odio-amore per l'Austria nella storiografia irredentista*, *Rivista Trieste*, št. 83, 1968, XV, str. 8-II.

Leta, ki tečejo med začetkom novega stoletja in prvo svetovno vojno nanzanjajo tudi v Trstu čas, ko se slovenska narodnostna skupnost izvije iz objema ekonomsko socialnega podrejenega statusa, v katerega je bila prisiljena. Svoj višek namreč dosega v tem času proces akumulacije kapitala, tisti proces torej, ki se je začel na slovenskem podeželju v drugi polovici 19. st. in ki je leta 1910 skristaliziral 924 posojilnic s 196 000 člani in 46 milijoni kron kredita in glavnico, ki je presegala 1900 milijonov kron.¹⁸ Zadružna osnova kmečkih posojilnic je omogočala sistematično zbiranje prihrankov širokih kmečkih plasti, kar je posredno prispevalo k ustanovitvi cele vrste finančnih zavodov in to tudi v Trstu. Od teh je bila Jadranska banka, ustanovljena leta 1905, najvidnejši izraz nove ravni slovenskega kapitala v Trstu, mestu, ki se je lahko ponašalo z gospodarskimi insignijami prvega pristanišča cesarstva, ter kot slovenski kapital uspešno koeksistiralo ob dunajskih finančnih kolosih in ob italijanskem kapitalu.¹⁹ Sicer se je slovenski kapital ob koncu prejšnjega stoletja zaletel v zid že skristaliziranih gospodarskih struktur italijanskih izrazov kapitala in to takih struktur, ki so italijanski hegemonski liberalno-nacionalni skupini dovoljevale, da je imela v rokah vse karte ekonomskih perspektiv in politične nadvlade nad tržaškim gospodarskim in političnim življenjem. Ta kronološki primanjkljaj je zelo vplival na oblike uveljavljanja slovenskega kapitala v mestu. Z razliko od italijanskega merkantilnega kapitala, ki se je razvil na ozkih izhodiščnih temeljih ter pristal na visokih ravneh koncentracije, se je slovenski kapital oblikoval na široki geografski in socialni bazi kmečkega prihranka, kar pa seveda še ni sinonim za to, da bi ta kapital bil definicija, da je bil slovenski meščanski razred izraz emancipacije širših ljudskih množic. V Trstu so se agrarne inštitucije zbiranja kredita na osnovi hranilnic in posojilnic pojavile tik pred koncem prejšnjega stoletja.²⁰ Slovenski kapital se je v svoji najbolj zreli inačici — finančnem kapitalu — usmerjal proti Trstu iz širših območij Kranjske, Štajerske in Gorenjske ter ni imel popolnoma vseh značilnosti avtohtonega slovenskega tržaškega kapitala, kar je postal šele v zadnjem desetletju tega stoletja, ko so se v mestu in okolici razbohotila najrazličnejša gospodarska konzumna, obrtniška, posojilniška in podporna zadružna društva, ki so ob že dalj časa obstoječih Tržaški posojilnici in hranilnici, Kmetijski družbi in Zavarovalnici za živino, pomenila gospodarsko in ekonomsko progresivno moč slovenskega prebivalstva v Trstu. Vseh društev gospodarskega značaja je bilo leta 1905 v Trstu nad 60 in vsa so živahno in uspešno delovala in tako prispevala h gospodarski emancipaciji tržaških Slovencev.²¹ Hrvatsko-slovenski bančni kapital je dosegel skoraj polovično višino kapitala italijanskih tržaških bank. Ti slovenski bančni zavodi so vlagali svoje kapitale v razna podjetja ali pa so celo sami ustanavljali in sodelovali pri ustanavljanju novih industrijskih in drugih podjetij, kar je vse vplivalo na konsolidacijo in politično uveljavitev slovenskega — nacionalno sicer že dolgo prisotnega — elementa v samem Trstu, kar je

¹⁸ L. Katus, Hauptzüge der kapitalistischen Entwicklung der Landwirtschaft in den südslawischen Gebieten der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie, Budapest 1961.

¹⁹ Gestrin-Melik, Slovenska zgodovina, Ljubljana 1966, str. 258—260.

²⁰ V. Turina, Gospodarsko uveljavljanje Slovencev na Primorskem v začetku stoletja, Zaliv, Trst 1968.

²¹ B. Gombač, Slovenska politika v Trstu ob koncu 19. st. Zgodovinski časopis, XXX, 1977, str. 49—62.

kazalo na to, da se je tudi slovensko in širše slovensko-hrvaško-češko zaledje zavedalo vse večje pomembnosti Trsta. Bistveni element, ki je urejeval in razporejal ter označeval slovensko etnično skupnost v Trstu ostaja v bistvu nek tesen odnos, ki povezuje gospodarske strukture slovenske skupnosti z vsakovrstnimi emanacijami političnega in kulturnega življenja Slovencev v Trstu.²² Čitalnice, knjižnice, kulturna in dramatična ter glasbena društva, sokolske telovadnice ter sedeži narodnjaške politične stranke so se čestokrat združevali v istih reprezentančnih poslopih, kjer so imele svoj sedež banke, hranilnice in druge slovenske finančne institucije. Čeprav so si centri slovenske finančne moči šteli v čast, da financirajo politične in kulturne organizacije, moramo vzroke takemu početju iskati tudi izven povsem patriotične sfere.²³ Slovenske gospodarske in finančne organizacije so namreč delovale v okolju, kjer so bili vzvodi administrativne moči, vzvodi torej, ki so skrbeli za to, da se je javni denar pretopil v zasebnega, v rokah tržaškega magistrata, torej v rokah stranke, kjer je bila protislovenska diskriminanta temelj ohranjanja oblasti. Za slovenski kapital in za vse njegove izrazne oblike je postajalo bistvenega pomena to, da se je okrog nacionalnega programa zbiralo čim bolj številno slovensko volilno telo, ki se je v določenih okvirih le zoperstavljalo italijanski liberalno-nacionalni nadvladi, in ki bi se po potrebi lahko spremenilo v element nadzora in pritiska proti tej oblasti. Celoten razvoj in razcvet kulturnih in političnih naporov Slovencev v Trstu lahko razložimo tudi kot nelahko in zapleteno pot ohranjanja etnične identitete tistega slovenskega srednjega sloja, ki je bil vseskozi več kot naravni temelj slovenske narodnjaške stranke.²⁴

V izredno tesni povezanosti med gospodarskimi na eni, ter kulturnimi in političnimi emanacijami slovenske nacionalne skupnosti na drugi strani, lahko iščemo odgovor slovenskega meščanstva na organiziran in preišljen napad italijansko nacionalno-liberalnega bloka, ki je bil pripravljen z vsemi sredstvi braniti lastno hegemonijo in diktaturo v tržaški politični stvarnosti. V tem smislu je torej slovensko meščanstvo ustvarjalo konsenz s svojo bazo, vendar se moramo pri proučevanju transmisije med vodilnimi slovenskimi sloji in njegovim naravnim substratom izogibati mehanicističnim ugotovitvam, češ da je bilo vse slovensko nacionalno gibanje le politično zbiranje večine slovenskega prebivalstva okrog političnega jedra slovenske buržoazije. Gibanje je bilo v svojem bistvu in v vseh izraznih pojavih, dosti širše. Ohranitev lastne etnične identitete, grožnja latentnega in nasilnega raznarodovanja ter drugi faktorji, vse to je pripomoglo k temu, da je slovensko nacionalno gibanje preraslo ozke okvire političnih grupacij, vezanih na finančni interes. Nacionalno gibanje tržaških Slovencev je zajemalo v svojem delovanju vse bolj široke množice slovenskega prebivalstva ter postajalo vse bolj gibanje razsežnih obzorij in dimenzij.²⁵

²² B. Gombač, Slovenska politika v Trstu v desetletju pred prvo svetovno vojno, Zgodovinski časopis XXXIII, 1979, str. 247—261.

²³ Prosvetni zbornik 1868—1968, str. 19.

²⁴ J. Agneletto, Uveljavljanje našega ljudstva na gospodarskem in socialnem polju v zadnjih 50. letih, Edinost, Jubilejna številka 1876—1962, str. 32—35.

²⁵ B. Gombač, Karakterizacija stavk in mezdnih bojev v Trstu v desetletjih pred razpadom Avstro-Ogrske, Goriški letnik, 6/1979, str. 93—113.

Ob demarkacijski črti med meščanskim in delavskim svetom moramo ugotoviti, da je tržaški proletariat vseskozi stal na tistih političnih premisah, ki so delile konstitucionalno oblast od obubožanih in brezpravnih razredov.²⁶ Tudi med proletariatom sicer tečejo mehanizmi diferenciacije tako na podlagi delitve dela kot na podlagi subjektivnih obnašanj in organizacijskih struktur in na podlagi nacionalne pripadnosti, čeprav je bila ta vrzel dokaj ozka. Kljub poskusom obeh nacionalnih blokov, da bi okrog svojih programov zbrala vsaj del delavcev in kljub poskusom po ustanovitvi sindikalno-nacionalnih organizacij, le s težavo diferenciramo dva proletariata, kjer bi ideološka črta razvodnica tekla po meji etnične pripadnosti. Tržaški proletariat se je večkrat resda delil: a) na osnovi razredne slojevitosti večje ali manjše moči, b) po problemih moške in ženske delovne sile, c) med kvalificirane in nekvalificirane delavce, č) med urbanizirane delavce in dninarje, ne da bi vse skupaj zavestno in deklarirano šlo na skupni imenovalec nacionalne delitve. V obdobju po ukinitvi proste luke ter s še bolj pospešenim ritmom po letu 1900 se vzporedno z gospodarsko vlogo Trsta spreminja tudi struktura in vloga trga delovne sile. Zahteve tega trga postajajo vse bolj podrejene infrastrukturnim in produkcijskim zahtevam po nivelizaciji doseljene delovne sile, ki v procesu vse hitrejšega prilagajanja novim pogojem izgublja prvine svoje prejšnjosti.²⁷ Nekvalificirani delavec postaja vse bolj dominantna figura tržaškega proletariata. Srečujemo ga pri velikih zemeljskih delih v novem pristanišču, kot dninarja pri razkladanju in nakladanju v pristanišču, pri delu na novi železniški progi, v gradbenih podjetjih itd. Socialna slika tega delavca ne prenaša individualizacije in zahteva dejansko nivelizacijo. Pogodbeno moč mu namreč določajo le delavska organiziranost v različnih zaposlitvenih sektorjih, pozitivna ali negativna gospodarska konjunktura, važen je njegov urbani ali dninarski status, pomembni so biološko-matični podatki ter navsezadnje tudi starost, fizična moč, ter zdravje in narodnost.²⁸ Seveda obstajajo v nelinearni in včasih dramatični razvojni poti tržaškega proletariata primeri nacionalne nestrpnosti, ki so negativno vplivali ali bili cikle v razvoju in v organiziranosti celotnega tržaškega delavskega gibanja. Že leta 1897 so se v Škedenju pri Trstu spoprijeli slovenski delavci z delavci iz Romagne, ki so nižali mezde in daljšali delovni čas. Leta 1901 so delavci v ladjedelnici razglasili stavko v protest proti zaposlovanju genovežanskih delavcev, ki so nižali norme in plačo. V naslednjih letih do 1. svet. vojne so se taki spori širili predvsem v pristanišču in v gradbeništvu. Vsi ti spori so bili vseskozi dokaj prisotni med delavstvom, vendar niso bili nikdar razbijajoči. Te razpoke niso bile predmet ideoloških razhajanj, saj so se spori pojavljali tam, kjer je bila pogodbeno moč ustaljenih in urbaniziranih delavcev večja od dninarjev, ki še niso povsem prekinili svojih vezi s kraji, odkoder so prišli. V tem kontekstu moramo narodnostno komponento označiti kot drugoten element pri sporih in neskladjih, element, ki je bil logičen izraz formiranja nekega proletariata, ki je izhajal iz različnih etničnih okolij in sredin.²⁹

²⁶ U. Coldagelli, G. De Caro, Alcune ipotesi di ricerca marxista sulla storia contemporanea, Quaderni rossi, št. 3, 1963/VI.

²⁷ M. Alberti, Trieste e l'sua fisiologia economica, Roma 1915.

²⁸ L. Chevallier, Classi lavoratrici e classi pericolosi. Bari 1976.

²⁹ S. Merli, Proletariato di fabbrica e capitalismo industriale, Firenze 1972, str. 373—457.

Enotnost proletariata se je bistveno krhala pri stratifikaciji delavskega gibanja. Ideološka shema avstromarksizma je namreč polarizirala stratifikacijo delavskega razreda v 1) zavestne delavske množice in 2) nezavestni del delavskega razreda ali podproletariat. V vseh demonstracijah in izbruhih ljudskega nezadovoljstva od 1897—1913 so socialno-demokratske organizacije v Trstu zagovarjale postopnost revolucionarne akcije, ter utesnjevale spor v okvirih nekega linearnega in progresivnega izboljšanja delovnih pogojev, ter tako degradirale vso raznolikost delavskega upora. Demarkacijska črta je tekla med delavskimi razredi in nevarnimi razredi, slednje so socialdemokrati odklanjali. Vse to se jasno izraža še posebno po letu 1902, ko se je tržaško delavsko gibanje po največi doseženi enotnosti usmerilo v sindikalne oblike delavskega boja.³⁰ Z vse večjim horizontalnim in vertikalnim združevanjem po zahtevah ene kategorije ali ene tovarne so delavci opravili z anahronističnimi oblikami izkoriščanja ter dvignili splošno socialno raven delavstva na višjo stopnjo. Vse to gibanje je sprožilo mnenje, da se brez delavskega gibanja pri pogodbenih sporih ne da več rešiti ničesar. Bilateralno pogajanje je nov faktor delavskega tržaškega vsakdana. Kljub temu pa se tržaški proletariat še sreča na ulicah v bučnih manifestacijah globokega nezadovoljstva, ki so ga sproščali tako način upravljanja lokalne oblasti kot politična aroganca liberalnih nacionalistov. Za vse te obubožane sloje, ki so bili potisnjeni na rob družbenega in skorajda fizičnega dogajanja niso imeli programi liberalnih nacionalistov nobene vrednosti. Zato se je ljudski bes 1907. in 1915. obrnil proti fizičnim oblikam italijanske nadoblasti v Trstu, kar je še enkrat pokazalo, da sta si buržoazija in proletariat stala nasproti ne le kot razredni antagonisti ampak kot dva različna človeška pola.³¹

Summary

THE NATIONAL AND SOCIAL QUESTION IN TRIESTE IN THE YEARS 1902—1914

In the whole of the second part of the 19th century the mediating role of Trieste in the territory between the Alps and the Adriatic gave to this city a definite mark and the role of »the window into the world« of the Austrian-Hungarian monarchy in the fields of economy, culture, organization of the state administration and others. In the transition period from the 19th to the 20th century Trieste experienced an increasing commercial, industrial and infrastructural growth, whose external development depended on the multinational character of the city, the hegemonic leading role of which was guided by the Italian liberal-national political party, the prevailing party, which as opposed in its elected bodies by the Slovene party of the »Edinost« political society and by the Social Democratic Party.

The consensus of the leading Italian liberal-national party was based on rational elements of (a) an unjust election system, (b) maintenance of anachronistic forms of urban autonomy and (c) excellent links with central government as well as on irrational motives (a) the superior national rights of the Italian part of the population, (b) the fear of the intruding Slav world and (c) glorification of its own urban auto-

³⁰ B. Gombač, Trdna razredna solidarnost, Komunist, št. 6/40, str. 31.

³¹ B. Gombač, Socialni razvoj in politično življenje tržaškega delavskega okraja, Zbornik Sv. Jakob, Trst 1980, str. 151—158.

mony and independence. The rational and irrational motives united around this party a wide consensus of the middle class of Trieste with the general imperative of national defence.

The Slovene national group in Trieste and its surroundings was increasingly becoming left to its own fate in this period. Political and economic emancipation and an increasing national consciousness resulted in the fact that Slovenes asserted themselves in Trieste. At that time their economic presence was felt in some big plans, the Narodni dom began to be active, the Edinost newspaper propagated the policy of Slovene emancipation which created an ethnic-political identity of the Slovene population in the city itself.

The borderline between the urban population and workers was formed by the Trieste Social Democratic Party representing the poor and those without any rights among both Slovenes and Italians. In its political programmes the Italian working class continually expressed the need to avoid nationalistic trends and to try and unite the whole urban working class. At that time the Slovene and Italian working classes were struggling, in their everyday political actions, against exploitation of the working class and against differentiation within the labour movement itself. In the latter field they also took »examinations« in declared internationalism, which they did not always pass, and experienced disagreements and unclear choices at different times and in different situations.